

De Arabische boycot in Nederland

Niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen als (tijdelijk) getolereerde boycotbepalingen in Nederland eind jaren zeventig en begin jaren tachtig en wat deze onthullen over de houding van Nederland ten aanzien van discriminatie.

Rafaëla van der Meer

s4143809

Bachelorscriptie Geschiedenis

Begeleider: R. Ensel

15 maart 2015

Inhoudsopgave

Inleiding	Blz. 3-11
Hoofdstuk 1. <i>Hoe vonden de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen ingang in de Nederlandse samenleving in de jaren zeventig en tachtig?</i>	Blz. 12-18
Hoofdstuk 2. <i>Hoe werden de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen gedurende de discussie van 1978-1980 gezien in het 'Zwartboek', de Kamerhandelingen en in de pers?</i>	Blz. 19-23
Hoofdstuk 3. <i>Wat was de uitkomst van deze kwestie en wat waren de uitwerkingen hiervan?</i>	Blz. 24-27
Conclusie	Blz. 28-29
Bronnenlijst	Blz. 30-32
Literatuurlijst	Blz. 33-34

Inleiding

Een recente gebeurtenis getuigde van de overblijfselen van discriminerende bepalingen uit de jaren zeventig en begin jaren tachtig. Deze gebeurtenis betrof het vanwege zijn Israëlische nationaliteit niet tot de Verenigde Arabische Emiraten toelaten van de voetballer van Vitesse, Dan Mori. De gebeurtenis zorgde voor veel commotie en veroorzaakte een maatschappelijke discussie waar ook politici zich in mengden, zoals uit een artikel uit de Volkskrant bleek. Minister Timmermans van Buitenlandse Zaken was zeer gepikeerd, omdat hij door Vitesse niet geraadpleegd was om als bemiddelaar op te treden.¹

De gebeurtenis werd in de media uitvergroot, maar was geen incident. Het verwees ook terug naar een recent verleden waarin dit anti-Israëlische beleid door Arabische landen veel wijder verbreid was. Vanwege hun slechte verhouding met de staat Israël, vroegen deze Arabische landen van de bedrijven waar zij zaken mee deden om zogenaamde anti-Israëlverklaringen. De anti-Israëlverklaringen zijn wettelijk nooit concreet strafbaar gesteld en hoewel de Arabische landen sinds de Oslo-akkoorden van 1993 wel beloofden om de boycot tegen Israël te staken, zijn ze nooit uit de praktijk verbannen. In 1998 rapporteerde het *Algemeen Dagblad* nog dat Philips een anti-Israëlverklaring aan een van haar vestigingen in Dubai had afgegeven.²

De anti-Israëlverklaringen waren gedurende de jaren zeventig en tachtig onderdeel van de Arabische boycotdocumenten, waartoe tevens de niet-Joodverklaring behoorde. Dat de Nederlandse overheid jarenlang deze laatstgenoemde verklaringen uitkeerden is opmerkelijk. Blijkbaar werd het niet als problematisch gezien om verschil te maken tussen Jood en niet-Jood, ondanks dat de niet-Joodverklaringen door sommigen vergeleken werd met de zogenaamde Ariër-verklaringen.³ Maar het is

---

¹ Mark Misérus, 'Hoofdsponsor eist excuses van Vitesse om Dan Mori', *De Volkskrant* (10 januari 2014)

<<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/10788/Eredivisie/article/detail/3574756/2014/01/10/Hoofdsponsor-eist-excuses-van-Vitesse-om-Dan-Mori.dhtml>> [geraadpleegd op 23-06-14].

² 'Philips gaf in Dubai anti-Israël verklaring af', *De Volkskrant* (9 januari 1998)

<http://www.volkskrant.nl/economie/philips-gaf-in-dubai-anti-israel-verklaring-af-a483656/> [geraadpleegd op 15-01-15].

³ 'Oppositie: strafbaarstelling zonder meer', *de Waarheid* (13 februari 1981) 3; J. Leijten, 'Antisemitisme. Langs de grenzen van het recht' in: D. Van Arkel e.a. (red.), *Wat is antisemitisme? Een Benadering Vanuit Vier Disciplines* (Kampen 1991) 43-44; R.M. Naftaniel, 'De Arabische boycot en Nederland' uit: *Zwartboek* Publicatie No. 12, CIDI (februari 1978) 13.

helemaal opmerkelijk bezien vanuit het perspectief van de huidige visie op de discriminatie en uitsluiting van minderheden.

De vraag rijst hoe dit mogelijk is? Hoe hebben dergelijke verklaringen ingang gevonden in de Nederlandse samenleving? Wat zegt het ons bovendien over de Nederlandse houding tegenover discriminatie ten tijden van de invoering van de bepalingen en het in de praktijk brengen ervan? Wat zegt het veranderen van de antidiscriminatiewetgeving als uitkomst van het proces rondom de boycotdocumenten ons over de Nederlandse houding tegenover discriminatie? In deze context zal de hoofdvraag van dit bachelor werkstuk als volgt zijn: *in hoeverre geldt de kwestie van de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen die eind jaren zeventig en begin jaren tachtig speelde, als aanleiding voor een verandering in de wetgeving tegenover discriminatie?*

In de omvangrijke literatuur over de geschiedenis van discriminatie in Nederland, en tevens specifiek over de geschiedenis van het antisemitisme, is het onderwerp niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen wat onderbelicht gebleven. Hoe vanzelfsprekend de hedendaagse kijk op discriminatie ook voor ons lijkt, toch is dit niet altijd zo geweest. In dit werkstuk wordt onderzocht of het debat over de boycotbepalingen aanleiding gaven tot een wending in de wetgeving en de houding ten opzichte van discriminatie en de manier van denken erover.

Er is echter nog meer aan de boycotdocumenten dat interessant is om te onderzoeken. Door middel van het *Zwartboek* dat R.M. Naftaniel namens het Centrum voor Informatie en Documentatie Israël (CIDI) over de Arabische boycot in Nederland schreef, kwam er een maatschappelijke en politieke discussie op gang over het discriminerende karakter van de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen. De invloed van het CIDI in deze discussie was aanmerkelijk groot en dit kan ook wel gezien worden als een teken van de tijd, als nieuwe organisatie waarin vooral een nieuwe generatie Joden zich lieten horen. Mogelijk kan dit gezien worden als een nieuwe stap in de emancipatie van de Joodse gemeenschap in Nederland. In 1981 zou de discussie uiteindelijk leiden tot een voorstel tot wetswijziging van de antidiscriminatiewetbepaling.⁴ Het debat over de niet-Joodverklaringen en anti-

---

⁴ Ik ga in dit werkstuk uit van de antidiscriminatiewetbepaling die gold in de periode dat het debat gaande was en niet van de al in 1981 gewijzigde versie van de wetgeving. Dit betekent dat ik de antidiscriminatiewetbepaling van 1971 hanteer, waarin het discriminatie op basis van ras en levensovertuiging betrof.

Israëlverklaringen vormde dus om verschillende redenen een belangrijke schakel in de recente Nederlandse geschiedenis.

Het eerste hoofdstuk van dit werkstuk begint met een schets van de historische context aan de hand van de vraag hoe de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen ingang vonden in de Nederlandse samenleving in de jaren zeventig en tachtig. Dit zal gedaan worden aan de hand van literatuuranalyse en een bronnenbestudering van Kamerstukken uit de betreffende periode. Om vervolgens duidelijkheid te verschaffen over de invloed die de boycotdocumenten hadden in de discussie over discriminatie, zal in hoofdstuk twee de discussie in kaart worden gebracht aan de hand van primaire bronnen, zoals het *Zwartboek*, de notulen van de Kamerdebatten en krantenartikelen uit de periode 1979-1981. Ik heb hierbij de periode 1979-1981 als kader genomen, omdat in deze periode dit onderwerp in het publieke en politieke debat het meest leefde, totdat in 1981 besloten werd om de antidiscriminatiewetbepaling te wijzigen. Daarnaast heb ik me gericht op enkel gedigitaliseerde kranten en termen als ‘niet-Joodverklaringen’, ‘anti-Israëlverklaringen’ en ‘Arabische boycot’ gebruikt om relevante artikelen te vinden. Omdat ik een zo goed en breed mogelijk beeld van de maatschappelijke discussie wilde geven, heb ik gekozen om zowel links georiënteerde kranten als rechts georiënteerde kranten te behandelen. *De Telegraaf* had gedurende eind jaren zeventig en begin jaren tachtig de meeste lezers en geeft daarom een relatief breed beeld van wat er in het rechtse spectrum van de Nederlandse maatschappij leefde. Omdat vanuit het linkse spectrum niet een dergelijke grote krant is die artikelen uit de betreffende periode gedigitaliseerd heeft, is er in dit hoofdstuk gebruik gemaakt van artikelen van kleinere links georiënteerde kranten zoals *het Vrije Volk* en *de Waarheid*.

In het derde hoofdstuk wordt aandacht geschonken aan de uitkomst van de ophef en het publieke en politieke debat. Dit is onderzocht aan de hand van Kamerstukken en wetbepalingen in de context van het politieke debat en krantenartikelen van na 1981 in de context van het publieke debat.

Discriminatie en uitsluiting kan op vele manieren tot uiting komen en antisemitisme is er slechts een van. Discriminatie betreft de aantasting van het grondrecht op gelijke behandeling, een grondrecht dat als een van de hoekstenen van de Nederlandse rechtsstaat en democratie fungeert. De meest betrouwbare definitie van discriminatie komt uit artikel 90^{quater} van het Nederlands Wetboek van

Strafrecht, aangezien deze definitie bepaalt wat in de hedendaags Nederlandse maatschappij als discriminerend wordt gezien en beoordeeld:

Onder discriminatie of discrimineren wordt verstaan elke vorm van onderscheid, elke uitsluiting, beperking of voorkeur, die ten doel heeft of ten gevolge kan hebben dat de erkenning, het genot of de uitoefening op voet van gelijkheid van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden op politiek, economisch, sociaal of cultureel terrein of op andere terreinen van het maatschappelijk leven, wordt teniet gedaan of aangetast.

Deze bepaling kwam in 1968 tot stand ter uitvoering van het Internationaal Verdrag van New York van 7 maart 1966 inzake de uitbanning van elke vorm van rassendiscriminatie.⁵

Een dergelijke definitie lijkt helder af te bakenen wat discriminatie behelst, maar bij nader inzien is het ingewikkeld om te bepalen op welke gronden discriminatie plaatsvindt en wanneer en in welke mate dit strafbaar gesteld kan worden. Een van de punten van discussie heeft te maken met de vraag of de gronden van discriminatie van onveranderlijke aard zijn of niet. Ras, seksuele geaardheid en geslacht zijn onveranderlijke gegevens die de identiteit van een persoon bepalen en waar geen controle over uitgeoefend kan worden. Vandaar dat dit geen grond van discriminatie zou mogen vormen. Zowel Theo Rosier als Aernoud Nieuwenhuis spreken zich hierover uit en suggereren dat religie als ‘gekozen’ identiteitskenmerk minder wettelijke bescherming tegen discriminatie verdient. Rosier stelt dat het niet discriminerend is en dus ook niet strafbaar hoort te zijn als er kritiek geuit wordt op religieuze of levensbeschouwelijke overtuigingen.⁶ Deze stellingname door Rosier en Nieuwenhuis verwoordden een recente tendens in de maatschappij die in januari 2014 resulteerde in het schrappen van het verbod op godslastering uit het Nederlands Wetboek van Strafrecht.

Hoe aannemelijk het ook klinkt dat religie een ‘gekozen’ identiteitskenmerk zou zijn, voor veel mensen geldt dit niet. Velen worden geboren in religieuze

---

⁵ Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer 1967-1968, Kamerstuknr. 9724, nr. 1. In de bepaling van 1968 is het woord ‘discrimineren’ nog niet opgenomen, dit zou pas in de kamerperiode 1989-1990 definitief als aanvulling van het Wetboek van Strafrecht opgenomen worden. Zie hiervoor: Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer 1989-1990, Kamerstuknr. 20239, nr. 19.

⁶ T.E. Rosier, *Vrijheid van Meningsuiting en Discriminatie in Nederland en Amerika*, Academisch Proefschrift (Amsterdam 1997) 41-43; A. Nieuwenhuis, ‘Vrijheid van meningsuiting en strafrecht in het derde millenium’ in: *Mediaforum* nr. 4 (2006) 93-100.

gemeenschappen, waardoor religieuze symbolen een doorslaggevende rol spelen in het gevoel van zich ergens thuis voelen. Breken met een religieuze gemeenschap is voor velen een hele stap en ook al zouden individuen deze stap zetten, dan nog zouden zij behandeld worden overeenkomend met hun oorspronkelijke religieuze gemeenschap. In de inventariserende studie die in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum door Bas van Stokkum, Henny Sackers en Jean-Pierre Wils is geschreven, wordt dit ook benoemd. De auteurs vinden dat religieuze affiliatie in veel opzichten overeen komt met etniciteit en 'ras'. Volgens hen vindt discriminatie dan ook vaak plaats op basis van de bindingen die een individu met bepaalde gemeenschappen heeft en niet op basis van de overtuigingen van een individu.⁷

Over het algemeen blijkt het overigens lastig te zijn om discriminatie op basis van ras of religie uit elkaar te houden, omdat beide identiteitskenmerken door elkaar kunnen lopen en onlosmakelijk verbonden kunnen zijn. Dit is zeker het geval als gekeken wordt naar het concept van cultureel racisme, waarbij religieuze en etnische kenmerken sterk met elkaar verweven zijn. James M. Blaut schrijft dat aan het begin van de negentiende eeuw rassendiscriminatie nog gegrond was op religieuze argumenten, welk idee vanaf halverwege de negentiende eeuw gevolgd werd door een rassendiscriminatie die gegrond was op biologische argumenten. De vorm die we nu kennen, stelt Blaut, is een vorm die gestoeld wordt op cultuur en geschiedenis. Het superieure ras is vervangen door een superieure cultuur.⁸

Tariq Modood stelt dat het eigenlijk gaat om een vertoog dat vooroordelen bevat die gegrond zijn op nationalistische superioriteitsgevoelens en culturalistische stereotyperingen.⁹ Het cultureel racisme heeft betrekking op groeperingen zoals moslims of Joden, omdat zij meer zijn dan enkel een etnische groepering of enkel verbonden zijn door middel van een cultuur of religie. Voor de wet zijn rassendiscriminatie en (tot voor kort ook) godslastering strafbaar. Groeperingen zoals moslims of Joden konden dus enkel op deze twee categorieën een beroep doen voor wettelijke bescherming tegen discriminatie. Hierdoor werden zij ofwel als een ras

---

⁷ B. Van Stokkum e.a., *Godslastering, discriminerende uitingen wegens godsdienst en haatuitingen* (Nijmegen 2006) 36.

⁸ J.M. Blaut, 'The Theory of Cultural Racism' in: *A Radical Journal of Geography* Vol. 23 (1992) 289-290.

⁹ T. Modood, "'Difference', Cultural-Racism and Anti-Racism' in: P. Werbner & T. Modood (eds), *Debating Cultural Hybridity: Identities and the Politics of Anti-Racism* (London Zed Books 1997) 154-172.

beoordeeld ofwel als enkel een religieuze groepering. Het probleem is dat zij tot geen van beiden te reduceren zijn, omdat hun religieuze of culturele opvattingen in de praktijk moeilijk uit elkaar zijn te halen.

Ook in het concept antisemitisme zijn religieuze en etnische kenmerken sterk met elkaar verweven. Het is soms moeilijk vast te stellen in welk mate er sprake is van discriminatie op raciale gronden dan wel religieuze gronden.

Er kleven nog wel meer moeilijkheden aan het begrip antisemitisme.¹⁰ Een van de moeilijkheden is dat over de definitie van het concept geen eenduidigheid bestaat. Het begrip ‘Jodenhaat’ is te veel verbonden met het nazi-antisemitisme.¹¹ Door deze connotatie heerst sinds de Tweede Wereldoorlog überhaupt de vrees om het woord ‘antisemitisme’ in de mond te nemen of in te zetten bij het duiden van hedendaagse discriminerende incidenten.¹² Dit maakt ook dat de meningen over het ‘nieuw-antisemitisme’ erg verdeeld zijn.

Rond 1970 dook de term ‘nieuw-antisemitisme’ op, toen een boek met deze term als titel werd gepubliceerd.¹³ Deze term doelde toentertijd op de neo-Nazi groepen in Amerika en Europa, en duidde dus juist op continuïteit met het voorgaande antisemitisme. In zijn doctoraal scriptie uit 1977 onderzoekt A.J. Agsteribbe of antizionisme ook antisemitisme is. Antizionisme is volgens hem veranderd sinds de Zesdaagse Oorlog in 1967, want waar voorheen antisemitisme gebaseerd was op

---

¹⁰ W. Laqueur, *The Changing face of Antisemitism* (Oxford University Press 2006) 1-7; M. Gerstenfeld, ‘Anti-Israelism and Anti-Semitism: Common Characteristics and Motifs’, *Jewish Political Studies Review* 19:1-2 (2007).

Het vaststellen van de definitie van antisemitisme roept veel vragen op en leidt tot vele punten van discussie. Net zoals het racisme kent het antisemitisme ook een verandering van karakter door de tijd heen. Zo was er de oude vorm van antisemitisme die voornamelijk door religie geïnspireerd was (vanaf ca. de Middeleeuwen tot in de negentiende eeuw), een nieuwere vorm bestaande uit racistische theorieën (vanaf ca. 1870 tot ca. 1945) en het nieuw-antisemitisme.

¹¹ Abram de Swaan, ‘Anti-Israelische enthousiasmes en de tragedie van een blind proces’ in: *De Gids* 168 (mei 2005) 251-262; Laqueur, *The Changing face of Antisemitism*, 2; Philo Bregstein, *Antisemitisme in zijn hedendaagse variaties* (2007) 9.

De Swaan heeft het tussen de regels door over zowel ‘Jodenhaat’ als ‘afkeer tegen Joden’, zowel Laqueur als Bregstein noemen judeofobie. Bregstein hanteert een definitie van Evelien Gans die aansluit bij een eerder gegeven definitie van antisemitisme door Pierre-André Taguieff. Laatstgenoemde voegt er echter nog aan toe dat antisemitische vooroordelen gebaseerd zijn op actieve haatgevoelens, waarbij hij erg dichtbij de definitie ‘Jodenhaat’ komt.

¹² Ben Halpern, ‘What is Antisemitism?’ uit: *Modern Judaism* Vol. 1 No. 3 (1981) 251; Laqueur, *The Changing face of Antisemitism*, 5.

Waar mensen tot 1945 het geheel niet erg vonden om antisemitisch genoemd te worden, heerst er na 1945 een verontwaardiging onder velen (hoe vijandig hun houding tegenover Joden dan ook is) dat hen antisemitisme wordt toegeschreven.

¹³ Laqueur, *The Changing face of Antisemitism*, 5.

religieuze of raciale gronden is dit nieuw-antisemitisme een anti-Israëlische houding waarin Joden verantwoordelijk worden gesteld voor het beleid van Israël.¹⁴

Er zijn sceptici die liever niet spreken over een ‘nieuw-antisemitisme’, omdat zij dit zien als een overdreven reactie op gerechtvaardigde kritiek op het Israëlisch beleid. Onder de sceptici zijn bijvoorbeeld Brian Klug, Norman Finkelstein en Walter Laqueur te scharen.¹⁵ Anderen zien wel degelijk een nieuw-antisemitisme en zij omschrijven deze als judeofobie met een sterk antizionistisch karakter.¹⁶

Er zijn echter ook wetenschappers die wel een nieuw anti-Israëlisch fenomeen erkennen, maar twijfelen aan het antisemitische karakter ervan. Abram de Swaan spreekt in dit verband over ‘anti-Israëlisch enthousiasmes’. De Swaan stelt dat het goed is om kritiek uit te oefenen op een democratische staat als Israël, maar te vaak speelt de Shoah nog een cruciale rol in de kritiek. Enerzijds zien Joden kritiek op de staat Israël te vaak aan voor antisemitisme en gebruiken zij de Shoah om dit aan te tonen, anderzijds grijpen enthousiastelingen de Shoah aan om kritiek op Israël te leveren door het beleid te vergelijken met nazi-Duitsland en Israël zo het bestaansrecht te ontzeggen.¹⁷ Door zijn concept van anti-Israëlisch enthousiasme probeert De Swaan het debat uit een vicieuze cirkel te trekken.

Philo Bregstein omschrijft de analyse van de Swaan in zijn boek *Antisemitisme in zijn hedendaagse variaties* als ‘antisemitisme zonder echter antisemieten’, wat voor hem ‘antisemitische vooroordelen zonder haat of afkeer jegens Joden persoonlijk’ inhoudt. Het is volgens hem bovendien een uiting van passief antisemitisme, een term

---

¹⁴ A.J. Agsteribbe, ‘Antisemitisme, Antizionisme’ uit: *Brochure Centrum voor Informatie en Documentatie Israel* No. 11 (1977) 4, 11-20, 29.

¹⁵ Brian Klug, ‘The Myth of the New Anti-Semitism’ in: *The Nation* Februari 2 (2004); Norman Finkelstein, *Beyond Chutzpah: On the Misuse of Anti-Semitism and the Abuse of History* (University of California Press 2005) 66-79; Laqueur, *The Changing face of Antisemitism*, 6-20.

Zij relativiseren het nieuw-antisemitisme op verschillende manieren. Klug stelt dat er eerder sprake is van antizionisme dat soms antisemitische karaktertrekken kan vertonen, dan andersom. Finkelstein ziet zelfs helemaal geen aanleiding om te spreken van een nieuw-antisemitisme. Volgens hem bestaat het concept uit de volgende drie aspecten: overdrijving en verzinsels, het verkeerd interpreteren en/of uitleggen van gerechtvaardigde kritiek op Israël en het voorspelbare effect dat deze gerechtvaardigde kritiek heeft op een ieder die de staat Israël steunt. Laqueur ziet geen aanleiding om te spreken van een toename van een nieuw soort antisemitisme dat als eendrachtig concept gepresenteerd kan worden. Hij stelt dat de intensiteit van het nieuw-antisemitisme wordt overdreven. Het zou, aldus Laqueur, in tegenstelling tot bij voorgaande vormen van antisemitisme, niet gericht zijn op de fysieke eliminatie van Joden, maar alleen op vermindering van de Joodse invloed in de wereld.

¹⁶ Gerstenfeld, ‘Anti-Israelism and Anti-Semitism’; Bregstein, *Antisemitisme in zijn hedendaagse variaties*, 17-18.

¹⁷ De Swaan, ‘Anti-Israëlische enthousiasmes’, 349.

die Dienne Hondius gebruikt om de vorm van antisemitisme te beschrijven die voor, tijdens en na de oorlog overheerste.¹⁸

Jan Leijten maakt in de bundel *Wat is antisemitisme?* geen onderscheid in een oude of nieuwe vorm van antisemitisme. Hij omschrijft het ‘antisemitisme in de ruime zin van het woord – het in woord en daad onhebbelijk of onbehoorlijk bejegenen van iemand omdat hij jood is’.¹⁹ Ter demonstratie benoemt hij een aantal voorbeelden waaruit zijn definitie van antisemitisme blijkt, waaronder de niet-Joodverklaringen. Hierover zegt hij het volgende:

De niet-joodverklaring uit onze tijd doet onontkoombaar denken aan de maatregel die in Nederland het begin van de joden-vervolging heeft ingeleid: de Ariër-verklaring. (...) Maar dat men, om het maar eens erg onjuridisch te zeggen, een bepaalde, sommige mensen eigen kwaliteit, hoedanigheid of eigenschap *niet* mag hebben om voor dingen die algemeen menselijk zijn in aanmerking te komen, en dat men zich daartoe of in positieve zin of door negatie die hebbelijkheid moet vrij pleiten is natuurlijk een van de meest schokkende aanslagen op de menselijke waardigheid.²⁰

In het licht van de voorgaande analyses kunnen in ieder geval de niet-Joodverklaringen gezien worden als een uiting van passief antisemitisme, aangezien deze verklaringen in kern bedoeld zijn om Joden te weren uit bepaalde landen of van bepaalde handelscontacten. Tegelijkertijd zijn zij anti-Israëliësch, aangezien zij in context van de Arabische boycot tegelijkertijd bedoeld zijn om Israël te ondermijnen en te weren uit de wereldwijde handelsmarkt. De anti-Israëlverklaringen, als een meer verkapt vorm van de niet-Joodverklaringen, bevinden zich op een grens van anti-Israëlisme met antisemitische trekken. Hierover zal in het eerste hoofdstuk meer duidelijk worden als de boycotbepalingen aan een nadere analyse worden onderworpen.

Leijten vindt dat het strafbaar stellen van discriminatie door de overheid een belangrijke symbolische waarde heeft. Van Stokkum, Sackers en Wils delen deze mening. De overheid geeft hiermee namelijk aan dat zij het beschermen van minderheden serieus neemt en dat het uitsluiten en achterstellen niet geaccepteerd

---

¹⁸ Bregstein, *Antisemitisme in zijn hedendaagse variaties*, 58, 171.

Onder passief antisemitisme kan worden verstaan het weren van Joden uit bepaalde openbare functies, clubs of verenigingen, maar ook bijvoorbeeld het denigreren van Joden achter hun rug om.

¹⁹ J. Leijten, ‘Antisemitisme. Langs de grenzen van het recht’, 33.

²⁰ *Ibidem*, 43-44.

worden.²¹ Aan de hand van antisemitische voorvallen zoals hierboven geciteerd, toont Leijten aan wat het effect van een strafrechtelijke bejegening is, namelijk het afgeven van een signaal dat antisemitisme een maatschappelijk kwaad is. Het gaat dus niet alleen om strafvervolgning, maar vooral om het lange termijn effect op de mentaliteit van mensen.

Dit bachelor werkstuk sluit hierbij aan door te kijken of de niet-joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen, het debat dat daaromheen speelde en de wetswijziging die daarop volgde, aanleiding gaven tot een wending in de houding tegenover en de manier van denken over discriminatie.

---

²¹ B. Van Stokkum e.a., *Godslastering, discriminerende uitingen wegens godsdienst en haatuitingen* (Nijmegen 2006) 36.

Hoofdstuk 1.

Hoe vonden de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen ingang in de Nederlandse samenleving in de jaren zeventig en tachtig?

Om aan de hand van de niet-joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen te onderzoeken of er een aanleiding voor een wending in de wetgeving en houding ten opzichte van discriminatie te ontdekken is, is het belangrijk om van de desbetreffende boycotdocumenten een context te schetsen waarin ze tot stand kwamen en ingang vonden in de Nederlandse maatschappij. Eerst zal aandacht besteed worden aan de decennia voorafgaande aan de Arabische boycot en de houding van Nederland ten opzichte van discriminatie in het algemeen en in het specifiek ten opzichte van antisemitisme. Vervolgens zullen de gebeurtenissen ten tijde van de Arabische boycot en rondom de niet-joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen beschreven worden.

Nederland heeft in de loop van de geschiedenis een overwegend gastvrije en tolerante houding ingenomen tegenover haar inwoners en nieuwkomers. Deze positieve houding was vaak echter niet zozeer principieel als wel pragmatisch van karakter, doordat er meer dan eens zakelijke belangen aan verbonden werden.²² Deze pragmatische en zakelijke benadering kon soms echter ook tolerantie ten opzichte van discriminerende praktijken tot stand brengen.

Een voorbeeld van deze tolerantie ten opzichte van discriminerende praktijken vond plaats zowel tijdens als vlak na de Tweede Wereldoorlog. Het nationaal-socialisme dat over Nederland kwam, predikte een antisemitisme dat in de praktijk vele slachtoffers zou eisen. Van de 140.000 Joden die in Nederland woonden, werden in totaal 110.000 mensen gedeporteerd en keerden er nog geen 5000 terug. Meer dan 25.000 Joden zaten gedurende de oorlog ondergedoken, waarvan ongeveer 10.000 aangegeven en gearresteerd werden. Relatief gezien kende Nederland een groter aantal Joodse slachtoffers dan de andere West-Europese landen die onder het nazistische juk gebukt gingen.²³ Het idee dat het Nederlandse volk gedurende de nazi-

---

²² P.L.H. Scheepers en A.J.M. Hagendoorn, 'Vooroordelen van Nederlanders tegenover Joden' in: D. Van Arkel e.a. (red.), *Wat is antisemitisme? Een Benadering Vanuit Vier Disciplines* (Kampen 1991) 8.

²³ Bregstein, *Antisemitisme in zijn hedendaagse variaties*, 103; F.C. Brasz, 'After the Shoah: Continuity and change in the postwar Jewish community of the Netherlands' in: *Jewish History* Vol. 15 (2001) 149-151.

overheersing van 1940 tot 1945 door middel van stakingen en het verzet in opstand kwam tegen de Jodenvervolging, staat in schril contrast met deze cijfers. Voor, gedurende en na de oorlogsjaren bestond er een passief antisemitisme²⁴, maar hiernaast, met name in de eerste paar jaren na de bevrijding, leefde er ook een agressievere vorm van antisemitisme.²⁵ De propaganda van de Duitse bezetters had wortel geschoten in de Nederlandse samenleving en nog lang na de oorlog bleven er verschillende door de Duitse bezetters genomen maatregelen doorwerken.

Gedurende de jaren vijftig beleefde Nederland een heropbouw van de samenleving en brak er een periode van welvaart aan, maar pas in de jaren zestig ontstond meer belangstelling bij niet-Joden naar het lot van de Joodse gemeenschap ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Er leek een proces van bewustwording plaats te vinden.²⁶ De Jodenvervolging kreeg een centrale plaats in de collectieve herinnering, wat onder andere gemeten kan worden aan de grote belangstelling voor de publicatie van Pressers *Ondergang* in 1965. Hieruit voort groeide sympathie voor Israël, maar deze ging hand in hand met gevoelens van medeleven, schuld en schaamte. Tijdens de Zesdaagse Oorlog leek heel Nederland pro-Israël te zijn.²⁷ Na deze oorlog begon er echter ook een paradox te ontstaan: enerzijds verbondenheid met Israël, anderzijds een toenemende verontwaardiging om het beleid dat Israël voerde ten aanzien van de Palestijnen. Zoals Evelien Gans het duidelijk omschrijft, vloeiden kritiek op Israël, antizionisme en antisemitisme soms in elkaar over. Hetzelfde gold voor Jood, zionist en Israëliër.²⁸

In 1973 brak de Jom-Kippoeroorlog uit tussen een aantal Arabische staten

---

²⁴ D. Hondius, *Terugkeer. Antisemitisme rond de bevrijding* (Den Haag 1990); Bregstein, *Antisemitisme in zijn hedendaagse variaties*, 58, 171.

²⁵ Bregstein, *Antisemitisme in zijn hedendaagse variaties*, 102-109.

Zo moesten de Joodse slachtoffers wiens bezittingen geconfisqueerd waren tijdens de oorlog, voldoen aan formele juridische en bureaucratische eisen uit vreedetijd om deze terug te krijgen. Een verzekeringsmaatschappij besloot geen schadevergoeding uit te keren, omdat de kampoverlevende zijn premies niet had doorbetaald en dus hiervoor niet in aanmerking kwam. Een ander schrijvend voorbeeld dat tevens kenmerkend is voor het Nederlandse beleid ten aanzien van de Joodse slachtoffers vlak na de bevrijding: het was door de Nederlandse wet verboden voor de Joodse organisaties om de Joodse onderduikkinderen van wie de ouders waren omgekomen in de oorlog onder hun hoede te nemen en een plek voor hen te vinden. In plaats daarvan werden deze kinderen ondergebracht in voornamelijk christelijke gezinnen, waar zij hun Joodse identiteit moesten afleggen.

²⁶ F.C. Brasz, 'Na de Tweede Wereldoorlog: van kerkgenootschap naar culturele minderheid' in: J.C.H. Blom, e.a., *Geschiedenis van de Joden in Nederland* (Amsterdam 1995) 356-357, 374; Bregstein, *Antisemitisme in zijn hedendaagse variaties*, 111-113.

²⁷ E. Gans, *De kleine verschillen die het leven uitmaken. Een historische studie naar joods sociaal-democraten en socialistisch-zionisten in Nederland* (Amsterdam 1999) 842.

²⁸ E. Gans, 'Over Gaskamers, Joodse Nazi's en neuzen', in: P. R. Rodrigues & J. van Donselaar (eds.), *Monitor Racisme & Extremisme. Negende rapportage* (Amsterdam 2010) 144.

enerzijds en Israël anderzijds. Het toenmalige kabinet-Den Uyl verleende steun aan Israël, wat leidde tot een exclusief tegen Nederland gerichte Arabische olieboycot. Als oplossing voor deze sanctie werd de autoloze zondag ingesteld, waardoor de gehele Nederlandse bevolking direct geraakt werd door de steun aan Israël.²⁹ Hoezeer de Arabische olieboycot effect had op de pro-Israëlische houding van de Nederlanders, bleek uit een onderzoek van de Nederlandse Stichting voor Statistiek. Voor de boycot stond 61% van de ondervraagden achter Israël, zes weken later was dit nog maar 40%. Bovendien vond 31% dat de Arabische staten de Nederlandse steun verdienden.³⁰

De oliecrisis van 1973-1974 illustreerde het belang van goede contacten met de olieproducerende Arabische landen. Olie-import was verbonden met de handelbetrekkingen in het algemeen. De olieproducerende landen waren ook de landen die in de periode 1970 tot 1975 tot belangrijke deelnemers op de afzetmarkt voor exportproducten waren uitgegroeid. Door de groei in handelsbetrekkingen met de Arabische landen werd de invloed van de Arabische boycot op de Nederlandse samenleving zichtbaar. Een belangrijke rol in de boycot was weggelegd voor het Centraal Boycotbureau in Damascus.³¹ Gezamenlijk met de ministers van de bij de Arabische Liga aangesloten landen stelde het Centraal Boycotbureau een eisenpakket samen waaraan Europese bedrijven moesten voldoen om handel te kunnen blijven drijven met of in de betreffende Arabische staten. Een dergelijke sanctie was niet uitzonderlijk, want de Arabische landen hadden al vaker een reeks bepalingen opgesteld waar bedrijven in neutrale landen aan moesten voldoen.³² Blijkbaar werd deze bepalingen zo gepresenteerd dat Europese bedrijven het ofwel noodzakelijk achtten om medewerking te verlenen in verband met hun handelspositie met de betrokken Arabische staten, ofwel er geen kwaad in zagen.

Als bedrijven voor het eerst zaken deden met Arabische ondernemingen, kon er in het contract een anti-Israëlclausule worden opgenomen. Dit hield in dat het bedrijf

---

²⁹ Bregstein, *Antisemitisme in zijn hedendaagse variaties*, 111-113.

³⁰ 'Sympathie voor Israël gedaald', *Het Vrije Volk: democratisch-socialistisch dagblad*, (4 januari 1974) 7; 'Sympathie voor Israël gedaald', *De Tijd: dagblad voor Nederland*, (8 januari 1974) 6.

³¹ G. Feiler, *From Boycott to Economic Cooperation: The Political Economy of the Arab Boycot of Israel* (Routledge 1998) 21-25; Naftaniel, 'De Arabische Boycot', 7-8.

Wat wij nu kennen als 'Arabische Boycot' bestaat al sinds oktober 1945, dus nog voordat de staat Israël een feit was. Eerst was de boycot gericht aan de Joodse gemeenschap in Palestina, vervolgens enkel op producten uit en bestemd voor de staat Israël. Het Boycotbureau in Damascus was in 1951 opgericht en had als doel om de gezamenlijke Arabische boycot-inspanningen te stroomlijnen.

³² Naftaniel, 'De Arabische Boycot', 15.

zich aan alle bepalingen van de Arabische boycot zou houden, waarbij de vaste regel was dat men geen zakelijke relatie mocht onderhouden met ondernemingen uit Israël. Het Centraal Boycotbureau hield een zwarte lijst bij waarop alle firma's vermeld stonden die op een of andere manier handelscontacten hadden met ofwel Israël ofwel door zionisme gekleurde bedrijven. Het Boycotbureau bepaalde of een bedrijf op de zwarte lijst stond of niet. Sommige bedrijven werden zonder waarschuwing op de lijst gezet, anderen ontvingen de al eerder genoemde vragenlijst over eventuele verbanden met Israël. Het niet beantwoorden van deze vragenlijst betekende automatische plaatsing op de zwarte lijst.³³ Er werden echter ook 'gevallen geconstateerd, die doen vermoeden dat bepaalde op de zwarte lijst voorkomende bedrijven geboycot werden op grond van hun contacten met personen van Joodse afkomst.'³⁴ De boycot had dus niet meer alleen betrekking op de banden die een bedrijf had met Israël, maar ook om de connecties met personen van Joodse afkomst.

De boycotbepalingen konden inhoudelijk in verschillende vormen geformuleerd worden. In anti-Israëlverklaringen legden de betrokken bedrijven een verklaring af dat ze geen 'Joodse onderneming' waren, geen zaken deden met Israël en/of dat de goederen die naar de Arabische staten geëxporteerd werden niet uit Israël afkomstig waren. Ook hier liepen 'Joods zijn' en 'Israëliisch zijn' dus door elkaar heen.

De niet-Joodverklaringen spraken eigenlijk voor zich. Deze verklaringen konden onder andere in de vorm van visumvoorschriften verschijnen. Joden werden in bepaalde Arabische staten niet toegelaten, dus vertegenwoordigers van ondernemingen die zaken deden met deze staten moesten kunnen aantonen dat zij niet-Joods waren. Soms werd dit op een wat verkapte wijze gedaan. In een aantal gevallen moesten de betrokken personen doopbewijzen opsturen om een Arabisch visum te krijgen, waarbij ze indirect aantoonde dat ze niet de Joodse religie aanhingen.³⁵ Deze documenten werden ook wel 'christenverklaringen' genoemd.³⁶

---

³³ Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, 1978-1979, 14 986, nrs. 3-4, 10-12; Naftaniel, 'De Arabische Boycot', 9-15, 21.

Als een bedrijf toegaf een van de als volgt genoemde relaties met Israël te hebben, was plaatsing op de lijst tevens automatisch gevolg: (1) het hebben van een assemblagefabriek of dochteronderneming in Israël, (2) het bezit van een regionaal of internationaal kantoor in Israël, (3) als aan Israëliische ondernemingen merkrechten, patenten of licenties waren overgedragen, (4) het bezitten van een aandelenpakket in een Israëliische onderneming, (5) het vertegenwoordigen van een Israëliische onderneming in het buitenland, (6) samenwerking met Israëliische bedrijven op het gebied van kennis overdracht. Op de zwarte lijst staan eigenlijk voor het betreffende bedrijf in dat het geboycot werd en dus geen handel meer kon drijven met de betrokken Arabische staten.

³⁴ HSG, TK, 1978-1979, 14 986, nrs. 3-4, 12.

³⁵ Naftaniel, 'De Arabische Boycot', 34-35.

Een andere vorm waarin de niet-Joodverklaringen verpakt werden, waren via de al eerder genoemde vragenlijsten.

De Arabische staten vereisten dat al deze documenten gelegaliseerd werden. Legalisatie kon door verschillende instanties worden gedaan, namelijk de Kamer van Koophandel, het Ministerie van Buitenlandse Zaken of de ambassades van de betrokken Arabische landen.³⁷ Van dergelijke praktijken zijn bekend dat zij in ieder geval vanaf 1974 al in Nederland voorkwamen.³⁸ Sindsdien vervulde de overheid dus een rol in het systeem van niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen.

De eerste maal dat de boycotdocumenten in de politiek aan de orde kwamen, was in 1974 naar aanleiding van de vragen van de heer Van Gorkum.³⁹ Daarna waren er meerdere malen verschillende kamerleden die de ministers van Financiën, Binnenlandse en Buitenlandse Zaken ondervroegen over betrokken Nederlandse bedrijven bij de Arabische boycot, maar in alle gevallen vonden de ministers geen reden tot verder onderzoek of ingrijpen. Op de kritische vragen van de D66'er Engwirda op 25 oktober 1977 antwoordden de ministers van Economische- (Lubbers) en Buitenlandse Zaken (Van der Stoel) dat zij de Kamers van Koophandel niet wensten te verbieden om dergelijke verklaringen uit te geven.⁴⁰ Waar het beleid van de overheid juist was uitgebreid op het gebied van het bevorderen van mensenrechten, leek het niet in staat om de rechten van de Joodse burgers in de eigen samenleving te beschermen. Sterker nog, de overheid hielp mee met het uitkeren van de Arabische boycotdocumenten. Er waren speciale ambtenaren die dagelijks anti-Israëlische boycotdocumenten legaliseerden.⁴¹

In december 1977 maakte het kabinet-Den Uyl plaats voor het kabinet-Van Agt, dat begin 1978 geconfronteerd werd met de publicatie van het *Zwartboek* van R.M. Naftaniel van het CIDI. Het *Zwartboek* bracht een politieke en maatschappelijke discussie op gang waarin kritische vragen gesteld werden over de rol van de overheid en het discriminerende karakter van de boycotdocumenten. Vanwege de onbevredigende antwoorden van de regering op de kritische vragen van een aantal

---

³⁶ HSG, TK, 1978-1979, 14 986, nrs. 3-4, 20.

³⁷ HSG, TK, 1978-1979, 14 986, nrs. 3-4, 10.

³⁸ Naftaniel, 'De Arabische Boycot', 34.

In hoeverre de Arabische boycot vóór 1974 invloed had op het Nederlandse bedrijfsleven is niet duidelijk. In het *Zwartboek* worden er voorbeelden van Nederlandse medewerking aan de Arabische boycot gegeven, die afkomstig zijn uit de periode 1974 of daarna.

³⁹ Ibidem, 34-35.

⁴⁰ Handelingen der Staten Generaal Aangangsel 1977/1978, nr. 286 Herdruk, 601.

⁴¹ Naftaniel, 'De Arabische Boycot', 23-24, 35-36.

kamerleden⁴², werd er op 11 april 1978 besloten om een bijzondere commissie aan te stellen die zich zou richten op het onderzoek naar de Arabische boycot en Nederland. In het rapport van de bijzondere commissie werden de uitspraken uit het *Zwartboek* van de CIDI bevestigd en naar aanleiding van de resultaten van dit rapport werd er bij de regering op aangedrongen afstand te nemen van het legaliseren van niet-Joodverklaringen. De Kamer besloot bovendien tot uitbreiding van de anti-discriminatiewetbepalingen om zo de niet-Joodverklaringen verleden tijd te kunnen verklaren. In 1981 zou het na veel discussie in het Nederlands Wetboek van Strafrecht tot een wijziging van artikel 429^{quater} komen, waarbij indirecte discriminatie in de werksfeer voortaan ook strafbaar zou zijn.

De houding van Nederland ten opzichte van haar inwoners en nieuwkomers werd gekenmerkt door relatieve tolerantie, al kwam deze deels voort uit pragmatische overwegingen. Soms werden in die pragmatische overwegingen ook discriminerende praktijken toegelaten. Het lijkt erop dat de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen in dit patroon passen.

Ten tijde van en vlak na de Tweede Wereldoorlog spoelde een golf van antisemitisme door Nederland, die een onuitwisbare indruk achterliet. Het besef hiervan drong door ten tijde van de Zesdaagse Oorlog in 1967 en kwam tot uiting in een pro-Israëlische houding. Tegelijkertijd ontstond toen een paradox: enerzijds verbondenheid met Israël, anderzijds een toenemende verontwaardiging om het beleid dat Israël voerde ten aanzien van de Palestijnen. Kritiek op Israël, antizionisme en antisemitisme vloeiden soms in elkaar over, net als de concepten Jood, zionist en Israëliër.

Door de olieboycot begin jaren zeventig werd het belang van goede handelscontacten met de Arabische staten duidelijk en werd het belangrijk om te voldoen aan boycoteisen zoals de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen. De Arabische boycot was onderdeel van de economische oorlogvoering tegen Israël en was al jaren voordat het Nederlandse bedrijfsleven medewerking ging verlenen gaande. Uit het *Zwartboek* blijkt dat de boycotbepalingen in ieder geval vanaf het jaar 1974 door Nederlandse bedrijven werden uitgevoerd. De boycotverklaringen moesten

---

⁴² Handelingen der Staten Generaal, Aanhangsel 1977-1978, nr. 770, 1555-1556.
Desbetreffende kamerleden waren: Van den Bergh, Van Thijn, Van der Hek (alledrie van de PvdA), Engwirda (D'66), Waltmans (P.P.R.) en Nijhof (DS'70).

bewijzen dat er geen handelscontacten waren met Israël of een zionistisch gekleurde onderneming. Echter te vaak in deze verklaringen vloeiden Jood en Israëliër in elkaar over en werd op basis van ras, godsdienst en nationaliteit, zij het soms op indirecte wijze, gediscrimineerd. Met de komst van het *Zwartboek* van het CIDI werd Nederland hier pijnlijk op gewezen.

Hoofdstuk 2.

Hoe werden de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen gedurende de discussie van 1978-1981 gezien in het 'Zwartboek', de Kamerhandelingen en in de pers?

In dit hoofdstuk zal de maatschappelijke en politieke discussie rondom de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen uiteengezet worden. In de discussie kunnen drie partijen worden onderscheiden met elk hun eigen rol. Als eerste kan het CIDI genoemd worden, die door middel van het *Zwartboek* van R.M. Naftaniel als een soort klokkenluider had gefungeerd en zichzelf hiermee op de kaart zette. In de Tweede Kamer, de tweede partij, laaide vervolgens de discussie flink op na het verschijnen van het *Zwartboek*. Dat politieke en maatschappelijke discussie hand in hand gingen, blijkt uit de krantenartikelen in deze jaren. Vandaar dat de pers een derde partij vormt.

Het CIDI (door middel van het Zwartboek van R.M. Naftaniel)

In februari 1978 bracht het CIDI het *Zwartboek* uit met de titel 'De Arabische Boycot en Nederland' met daarin een uitvoerig verslag van 'de invloed van de Arabische boycot op de Nederlandse samenleving' en 'openbaarmaking van dertien gevallen, waarin Nederlandse ondernemingen en overheidsinstanties 'zich bezondigen' aan boycot handelingen'. Naftaniel maakte hier gebruik van de terminologie 'zich bezondigen' omdat er volgens hem ernstige maatschappelijke consequenties verbonden waren aan het inwilligen van de Arabische boycoteisen.⁴³ De opoffering van principes die hiermee gepaard gingen, beschreef hij in het *Zwartboek* als het grootste maatschappelijke gevaar. Hierin lag voor de overheid een belangrijke rol. Zoals Naftaniel schreef: 'Voor het optreden tegen de Arabische boycot is moed nodig. Moed die veel bedrijven in Nederland niet hebben en ook niet zullen hebben als de overheid passief blijft'.⁴⁴ Zolang niet opgetreden werd, '[liepen] Joodse ingezetenen van westerse staten het gevaar om in een gediscrimineerde positie te geraken en geweerd te worden uit kansrijke posities'.⁴⁵

---

⁴³ Naftaniel, 'De Arabische Boycot', 4-6.

⁴⁴ Ibidem, 39.

⁴⁵ Ibidem, 14.

Niet alleen diende het *Zwartboek* als een ‘wake up call’, maar tegelijkertijd bevatte het een boodschap die kenmerkend was voor de naoorlogse generatie Nederlandse Joden waartoe de oprichters van het CIDI behoorden. Ze waren trots op hun Jood zijn en kwamen op voor Joodse belangen in zowel politieke als maatschappelijke discussies.⁴⁶ Het CIDI zou uiteindelijk een centrale rol hebben in debatten waar het de Joodse belangen betrof.

De Tweede Kamer

Twee dagen na de uitgave van het *Zwartboek* van het CIDI stelden de kamerleden Van den Bergh, Van Thijn, Van der Hek (PvdA), Engwirda (D’66), Waltmans (P.P.R.) en Nijhof (DS’70) kritische vragen over de resultaten die in het *Zwartboek* van het CIDI aan de orde waren gekomen. Het antwoord van de regering luidde:

Overheid noch bedrijven maakt zich aan de genoemde overtredingen schuldig; zij wenst zich bovendien te onthouden van stappen waaruit erkenning van de Arabische boycot blijkt en is daarom nooit tegen de Arabische boycot opgetreden, de Regering heeft echter wel eerder verklaard dat medewerking door notarissen of anderen aan verklaringen ongeoorloofd is; er kan niet gesproken worden over aantasting van of inmenging in de Nederlandse verhoudingen, omdat het niet ongebruikelijk is dat nationale wetsbepalingen invloed hebben buiten de landsgrenzen; de Regering uit zich tegen de genoemde discriminatie indien deze plaatsvindt; volgens de Regering is er geen sprake gebleken van benadeling van dergelijke Nederlandse bedrijven.⁴⁷

Omtrent het discriminerende karakter van de boycot verklaarde de regering overigens dat medewerking aan niet-Joodverklaringen in strijd was met ‘de geest en strekking van het Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van elke vorm van

---

⁴⁶ C. Brasz, ‘Continuity and Change’, 161-162.

⁴⁷ Handelingen der Staten Generaal, Aangangsel 1977-1978, nr. 770, 1555-1556.

Een van de vragen van de betreffende kamerleden, waar de Regering op antwoordde, was wat de mening van de Ministers was over de volgende punten die in het rapport van het CIDI beweerd werden: ‘Dat bedrijven en overheid zich schuldig maken aan het overtreden van wettelijke nationale bepalingen in de Europese verdragen; dat de Nederlandse Regering, op een enkele maatregel na, nog nooit is opgetreden tegen de Arabische boycot; dat de Arabische staten het Midden-Oosten conflict verplaatsen naar derde, neutrale landen en dat dit een ongewenste inmenging betekent in de Nederlandse verhoudingen; dat er gediscrimineerd wordt tussen Joodse en niet-Joodse Nederlanders; dat de concurrentiepositie van bedrijven in Nederland die zaken doen of willen doen met Israël benadeeld wordt.’

rassendiscriminatie', andere vormen van discriminatie waren niet gebleken vond de regering.⁴⁸

Deze weinig bevredigende antwoorden sterkten de betreffende kamerleden alleen maar in het aandringen op een algemeen onderzoek naar de waarheid van de in het *Zwartboek* genoemde praktijken. Zodoende werd een bijzondere commissie aangesteld die dit onderzoek moest volbrengen. Op basis van de uitgebrachte feiten in het rapport van de bijzondere commissie werd geconcludeerd dat het Nederlandse bedrijfsleven zich had aangepast en geconformeerd had naar de Arabische boycotbepalingen en dat hierbij gebruik werd gemaakt van persoonsdiscriminatie.⁴⁹ Zoals ook in het Tweede Kamerdebat van 24 oktober 1979 vastgesteld werd, betrof het immers het anders behandelen en achterstellen van zowel Israël als Joden ten opzichte van andere landen en niet-Joden.⁵⁰ Er werd bij de regering op aangedrongen om afstand te doen van het legaliseren van de niet-Joodverklaringen en maatregelen te nemen om ze voortaan uit de praktijk te bannen. Uiteindelijk zou dit leiden tot de wetswijziging van de anti-discriminatiebepaling, waar in het volgende hoofdstuk meer aandacht aan besteed zal worden.

Minister De Ruiters van Justitie gaf tijdens het kamerdebat van 24 oktober 1979 als verklaring bij het voorstel van de wetswijziging dat sinds het in werk treden van artikel 429*quater* in 1971, Nederland etnisch gezien steeds gedifferentieerder was geworden. Hierdoor waren er ook meer mogelijkheden ontstaan voor zowel directe als indirecte discriminatie, blijkens de kwestie van de boycotpraktijken. Er was om deze reden meer behoefte aan een ruimere formulering van het desbetreffende artikel.⁵¹ Over de mate van verruiming van de formulering bleef echter discussie bestaan in de Tweede Kamer. Onder andere betrof het de vraag of voor discriminatie

---

⁴⁸ HSG, 1977-1978, nr. 770, 1556.

In feite betekent dit dat de medewerking aan niet-Joodverklaringen in strijd is met de Nederlandse wettelijke bepalingen die als uitvloeisel van het Internationaal Verdrag gezien kunnen worden. Dit betreft de artikelen 90*quater*, 137c, 137d, 137e, 429*ter* en 429*quater* van het Wetboek van Strafrecht.

⁴⁹ HSG, TK, 1978-1979, 14 986, nrs. 3-4, 11-52.

⁵⁰ Ibidem, 11-52; Handelingen der Staten Generaal, 11de Vergadering, Tweede Kamer 24 oktober 1979, 'Arabische Boycot en Nederland', 492-493.

⁵¹ HSG, 11de Vergadering, TK 24 oktober 1979, 503; Handelingen der Staten Generaal, 61^e Vergadering, Tweede Kamer 12 maart 1981, 'Wijziging van artikel 429*quater* van het Wetboek van Strafrecht', 3931.

Sinds 1971, toen artikel 429*quater* tot stand kwam, hebben grote groepen Surinamers en buitenlandse arbeiders zich in Nederland gevestigd. Wat niet kon worden voorzien was dat er allerlei, in het begin versluierde, vormen van discriminatie jegens deze groepen plaats vond. Dit is wat de heer Roethof (PvdA) in het debat van 12 maart 1981 als reden ziet dat er meer behoefte is gekomen aan een aanpassing van het betreffende wetsartikel.

wegens godsdienst niet een aparte vernoeming was gewenst of dat deze grond voor onderscheid maken al was ingebed in de formulering ‘wegens ras’.⁵² Was het bovendien niet terecht om de strafbaarstelling van discriminatie ook uit te breiden naar categorieën zoals geslacht of seksuele geaardheid, in plaats van enkel wegens ras?⁵³ Een ander punt van discussie betrof de expliciete strafbaarstelling van indirecte discriminatie, omdat men nog niet overtuigd was dat de indirecte discriminatie door de voorgestelde wijziging ook daadwerkelijk werd aangepakt.⁵⁴

Bovenstaande discussiepunten tonen aan dat er behoefte was aan verruiming en verscherping van de formulering van feitelijk strafbare discriminatie.

De Pers

Met het uitbrengen van het *Zwartboek* en de politieke discussie die daarop volgde, kwam er tevens een maatschappelijke discussie over de kwestie op gang. In *het Vrije Volk*, een sociaal-democratisch dagblad dat in 1991 in het Rotterdams Dagblad en in 2005 in het Algemeen Dagblad zou worden opgenomen, verscheen op 24 februari 1979 naar aanleiding van het rapport van de bijzondere commissie een artikel over het discrimineren van Joodse werknemers door het Nederlandse bedrijfsleven. ‘De oliedollars lokken, de “gezonde Nederlandse handelsgeest” doet de rest.’ En ‘Het is ingeslagen als een bom. Joods Nederland toonde zich geschokt: „Nu is vastgesteld dat ruim dertig jaar na de oorlog Joden in Nederland nog blootstaan aan discriminatie.”’⁵⁵ In *de Waarheid* werden in een kort artikel alle namen van de bedrijven die meewerkten aan de boycot gepubliceerd. Al deze bedrijven werden omschreven als ‘onderdanige ondernemers’ die hun bereidheid laten zien ‘...om niet-joodverklaringen af te geven, een praktijk die sterke anti-semitische trekken vertoont’.⁵⁶ De medewerking van het Nederlandse bedrijfsleven en overheid aan de Arabische boycot werd in *de Telegraaf* ook wel omschreven als een nieuwe golf van

---

⁵² HSG, 61^e Vergadering, TK 12 maart 1981, 509-510.

Vanaf 1971 was de wet aangepast naar discriminatie op basis van ras of levensovertuiging, de categorieën godsdienst en seksuele gerichtheid werden in 1987 als aanvulling op artikel 429^{quater} (en ook artikelen 137 c en d) aangenomen. Zie hiervoor: Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, 1987-1988, 20239, nrs. 1-2.

⁵³ Ibidem, 3932-3933.

⁵⁴ Ibidem, 3929-3930.

Indirecte discriminatie wordt in deze Kamervergadering door mevrouw Wessel-Tuinstra (D’66) uitgelegd als ‘...die vormen van onderscheid maken tussen personen, die op het eerste gezicht niet met rassendiscriminatie te maken hebben, maar in hun effect wel degelijk achterstellend werken’.

⁵⁵ Maarten Jan Hijmans, ‘Joden in Nederland nog steeds slachtoffer van discriminatie’, *het Vrije Volk: democratisch-socialistisch dagblad* (24 februari 1979) 7.

⁵⁶ ‘Onderdanige ondernemers’, *de Waarheid* (2 juli 1979) 3.

antisemitisme.⁵⁷ Uit de maatschappij kwamen meer geluiden van kritiek over de boycotverklaringen, zo ook van de heer Tieleman de toenmalige voorzitter van het Humanistisch Verbond. Godsdienst hoorde volgens hem niet op een persoonskaart te staan, omdat dit onder andere in strijd was met de bescherming van de privacy.⁵⁸

Uit een kort artikel uit *De Telegraaf* bleek dat de meeste werkgevers in principe tegen de boycotverklaringen waren. Dit wordt vooral duidelijk uit de dringende vraag van de werkgeversorganisaties VNO en NCW aan de bijzondere commissie, om op te treden tegen de Arabische boycot als ‘de Nederlandse rechtsorde hiermee zou worden aangetast’⁵⁹. Door middel van dergelijke reacties op de politieke discussie, werd benadrukt dat het nodig was om tot actie over te gaan. In ieder geval was het een duidelijk signaal dat velen het niet eens waren met de boycotpraktijken waar zakelijk Nederland mee verwickeld was geraakt.

Het CIDI heeft in de kwestie van de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen door middel van het *Zwartboek* vooral als klokkenluider gefungeerd en een debat op gang gebracht over discriminatie in de Nederlandse maatschappij. In de politieke discussie leek er behoefte te zijn om het begrip van discriminatie te verruimen en verscherpen, zodat het voortaan niet alleen herkend en erkend werd als er sprake was van directe achterstelling van een persoon op grond van racistische argumenten. In de maatschappelijke discussie, die naar aanleiding van het *Zwartboek* en het rapport van de bijzondere commissie ontstond, werd voornamelijk een signaal afgegeven van onvrede met de bestaande boycotpraktijken. Hier moest tegen opgetreden worden.

Door de wetwijziging van 1981 werden in ieder geval de niet-Joodverklaringen verboden. Anti-Israëlverklaringen waren enkel verboden als zij aantoonbare racistische elementen bevatten, wat ertoe leidden dat deze verklaringen in de praktijk nog jarenlang bleef voortbestaan. De kranten deden in de daaropvolgende jaren nog regelmatig verslag van bedrijven die nog steeds niet-Joodverklaringen bleven uitgeven, waarover in hoofdstuk drie meer.

---

⁵⁷ H.F. van Loon, ‘Vele Joodse Nederlanders bespeuren antisemitisme’, *De Telegraaf* (15 september 1979) T25.

⁵⁸ ‘Godsdienst hoort niet op persoonskaart’, *het Vrije Volk: democratisch-socialistisch dagblad* (5 september 1979) 9.

⁵⁹ ‘Werkgevers over Arabische Boycot’, *De Telegraaf* (23 augustus 1979) T6.

Hoofdstuk 3

Wat was de uitkomst van deze kwestie en wat waren de uitwerkingen hiervan?

Naar aanleiding van het rapport van de bijzondere commissie die onderzoek had gedaan naar de Arabische boycot en Nederland, werd er bij de regering op aangedrongen afstand te nemen van het legaliseren van niet-Joodverklaringen. De Kamer besloot bovendien tot uitbreiding van de anti-discriminatiebepalingen om zo de niet-Joodverklaringen verleden tijd te kunnen verklaren. Na enige discussie over de formulering, zou het in 1981 in het Nederlands Wetboek van Strafrecht tot een wijziging van artikel 429^{quater} komen.

In dit hoofdstuk wordt de voorgeschiedenis, de wijziging en de verdere nasleep van de anti-discriminatiebepaling uiteengezet.

Onze huidige kijk op discriminatie is niet zo vanzelfsprekend als misschien wel gedacht wordt, maar is door de tijd heen geleidelijk veranderd en heeft zich gevormd tot de vorm waarin we het momenteel kennen. Sinds 1934 bestond er in Nederland een strafbaarstelling van discriminerende (groeps-)beledigingen die in de artikelen 137c en 137d waren opgenomen. Deze artikelen richtten zich op “zich in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, opzettelijk in beledigenden vorm” uitlaten “over eene groep van de bevolking of over eene ten deele tot de bevolking behorende groep van personen” en “tegen het verspreiden of ter verspreiding in voorraad hebben van geschriften en afbeeldingen waarin zulke beledigende uitlatingen voorkomen”.⁶⁰ Discriminerende uitlatingen moesten op deze wijze in de kiem gesmoord worden. Er werden drie redenen gegeven voor het belang van het in de kiem smoren van discriminerende uitlatingen. Ten eerste was het ethisch verwerpelijk en in strijd met de christelijke naastenliefde, ten tweede waren dergelijke uitlatingen in strijd met het gelijkheidsbeginsel van bescherming van persoon en goederen en ten derde zou ‘het stelselmatig krenken en kwetsen van een deel van de bevolking op den duur tot ordeverstoring en relletjes leiden’⁶¹. Deze maatregelen waren in die periode niet uitzonderlijk. Naast Nederland waren er meer andere Europese democratieën die soortgelijke maatregelen namen. In werkelijkheid

---

⁶⁰ Nederlands Wetboek van Strafrecht, 1934, Artikel 137c en d.

⁶¹ Rosier, *Vrijheid van Meningsuiting*, 12.

vormden ze een onderdeel van een heel pakket van maatregelen tegen opkomende politiek extremistische stromingen zoals het nationaal-socialisme, het fascisme en het communisme.⁶² Het nationaal-socialisme was echter niet te stoppen met een dergelijk pakket van maatregelen en bracht een stormvloed van antisemitisme met zich mee. Het was door gebeurtenissen als de Shoah dat uiteindelijk in 1966 een Internationaal Verdrag tegen rassendiscriminatie tot stand kwam. Ook in Nederland zou dit tot verandering leiden.

Zoals beschreven werd in de inleiding van deze scriptie werd de definitie van discriminatie in artikel 90*quater* van het Wetboek van Strafrecht opgenomen. Maar daarnaast werd in 1968 ook besloten om de artikelen 137c en d in te trekken, waarvoor drie nieuwe artikelen voor in de plaats zouden komen. Ook werden aan artikel 429 nog twee artikelen toegevoegd, waaronder artikel 429*quater*: ‘Hij die, in de uitoefening van zijn beroep of bedrijf, bij het aanbieden van goederen of diensten, dan wel bij het gestanddoen van een aanbod, iemand wegens zijn ras achterstelt...’.⁶³ Nederland leek serieuze stappen te zetten in het aanpakken van directe discriminatie, maar werd hierin vooral gedreven door het Internationaal Verdrag die bepaalde uitwerkingen van het verdrag op nationaal niveau eiste. Bovendien bleven de bepalingen toegespitst op rassendiscriminatie, al zou hier geleidelijk verandering in komen.

De wijze waarop de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen ingang vonden in de Nederlandse maatschappij en de discussie die volgde na de bewustwording van de boycotpraktijken, is in de vorige twee hoofdstukken aan de orde gekomen. Er is in de eerdere hoofdstukken al deels benoemd wat in het algemene onderzoek van de bijzondere commissie vastgesteld werd over de boycotpraktijken en het discriminatoire karakter van de boycotdocumenten. De uitkomst van dit onderzoek en het daarop volgende debat, was het aanpassen van

---

⁶² Rosier, *Vrijheid van Meningsuiting*, 11-14.

⁶³ HSG, TK 1967-68, Kamerstuknr. 9724, nr. 1.

Voortaan zou artikel 137c zou het misdrijf van discriminerende beledigingen beschrijven en de desbetreffende strafbaarheidstelling, 137d het aanzetten tot haat of discriminatie van personen en artikel 137e het openbaar maken of verspreiden van dergelijke uitlatingen.

Artikel 429*ter* en 429*quater* werden toegevoegd aan artikel 429. Waarbij de eerstgenoemde de strafbaarheid beschreef van het deelnemen of steun verlenen aan discriminerende activiteiten. In alle artikelen is de definitie van discriminatie conform artikel 90*quater* en betreft het discriminatie op basis van ras en levensovertuiging. Categorieën zoals godsdienst, seksuele gerichtheid zouden pas vanaf 1987 als aanvulling aangenomen worden. De categorieën ‘geslacht’ en ‘handicap’ werden nog weer later in de antidiscriminatiewetgeving opgenomen.

artikel 429^{quater} naar ‘Hij die in de uitoefening van een beroep of bedrijf, onderscheid maakt tussen personen wegens ras...’⁶⁴ Onder andere werd de term ‘achterstellen’ vervangen door ‘onderscheid maken’, omdat dit een ruimer begrip van discriminatie inhield en zodoende ook indirecte discriminatie aangepakt kon worden. Voortaan zou de niet-Joodverklaring strafbaar zijn en niet meer uitgegeven of gelegaliseerd mogen worden. Het lag wat ingewikkelder waar het de anti-Israëlverklaring betrof. Hoewel de D’66 fractie terecht aangaf dat de anti-Israëlverklaringen verkapt antisemitisme konden bevatten⁶⁵, werd door de regering gesteld dat deze verklaringen binnen de kaders van een politieke en/of economische boycot geoorloofd waren. Pas als er door middel van een anti-Israëlverklaring indirect toch onderscheid werd gemaakt wegens ras en dit aangetoond kon worden, viel dit binnen de anti-discriminatiebepaling en was dit dus een strafbaar feit. Hier zou sprake van zijn als men bij de afgifte van een dergelijke verklaring verder gaat dan ‘de toetsing of de persoon de Israëlische nationaliteit heeft, dan wel of hij evidente economische of politieke betrekkingen met Israël onderhoudt.’⁶⁶ Het ingediende amendement van de heer Engwirda en mevrouw Wessel-Tuinstra (D’66), werd met deze uitleg van de regering afgewezen.⁶⁷ Expliciete strafbaarstelling van indirecte discriminatie werd door de regering niet nodig geacht.

In juni 1981 kwam het wetsvoorstel er officieel doorheen, maar ondanks deze nieuwe wet werden er nog steeds boycotdocumenten uitgegeven. Er werd daarom eind 1981, naar het voorbeeld van de Verenigde Staten, ook een plan gemaakt om meldingsplicht in te stellen voor bedrijven die bedreigd werden met boycotmaatregelen.⁶⁸ In werkelijkheid wisten ondernemingen wel een weg om deze maatregelen heen te banen en de boycotbepalingen te handhaven.⁶⁹

---

⁶⁴ Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, Zitting 1979-1980, Kamerstuknr. 16 115, nr. 1.

⁶⁵ Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, Zitting 1980-1981, 16 115, nr. 8; HSG, TK 12 maart 1981, 3929-3930.

Onder indirecte discriminatie verstaat mevrouw Wessel-Tuinstra hier: ‘die vormen van onderscheid maken tussen personen, die op het eerste gezicht niets met rassendiscriminatie te maken hebben, maar in hun effecten wel degelijk achterstellend werken’.

⁶⁶ Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, Zitting 1980-1981, 14 986, nr. 19, 7.

⁶⁷ HSG, TK, Zitting 1980-1981, 16 115, nr. 8.

Het voorstel werd gedaan om onder ‘het onderscheid maken wegens ras’ ook ‘ieder handelen of nalaten dat een dergelijk onderscheid tot gevolg heeft’ te verstaan.

⁶⁸ ‘Wetsontwerp in de maak: Bedrijven verplicht om boycot-dreiging te melden’, *de Waarheid* (23 december 1981) 4.

⁶⁹ ‘Oppositie: strafbaarstelling zonder meer’, *de Waarheid* (13 februari 1981) 3.

Aan de start van het kalenderjaar 1983 sprak kamerlid Van den Bergh (PvdA) kritische woorden uit over het bedrijf Ballast Nedam, omdat de firma verklaringen zou uitgeven waarin werd aangetoond dat de naar Saoedi-Arabië uitgezonden medewerkers geen banden hadden met de staat Israël en de christelijke geloofsleer aanhingen. Van den Bergh stelde dat het hier ging om niet-Joodverklaringen.⁷⁰ Niet alleen de onderneming Ballast Nedam was negatief in het nieuws. De firma Fläkt had namelijk gedurende het jaar 1982 twee keer een niet-Joodverklaring afgegeven, maar was voor beide keren vrijgesproken.⁷¹ Pas in 1985 werd de firma veroordeeld voor het uitgeven van niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen. *De Telegraaf* bracht daarover als volgt verslag uit: ‘Het hof overwoog, dat het woord ras in de wet ook omvat nationale of etnische afstamming. (...) Het hof overwoog voorts, dat onder de strafbepalingen in onze anti-discriminatiewetgeving ook valt zogenaamde indirecte discriminatie’⁷².

Sinds 1934 kent Nederland een strafbaarstelling voor discriminerende beledigingen, al had dit toentertijd vooral als doel om extremistische stromingen tegen te gaan. Erg effectief bleek dit niet en ter uitvoering van het Internationaal Verdrag voor de uitbanning van elke vorm van rassendiscriminatie werd de anti-discriminatiebepaling in het Nederlands Wetboek van Strafrecht toegevoegd, waarvan artikel 429*quater* een onderdeel vormde.

Nadat het rapport van de bijzondere commissie over Nederland en de Arabische boycot was uitgekomen, ontstond er een politieke en maatschappelijke discussie over de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen en werd uiteindelijk besloten tot een wetwijziging van artikel 429*quater*. Door middel van de wetwijziging waren niet-Joodverklaringen voortaan verboden om uit te geven of te legaliseren en waren anti-Israëlverklaringen, waarin indirect toch onderscheid werd gemaakt wegens ras, ook strafbaar. Het zou echter tot 1985 duren voordat de wetwijziging in de praktijk werd gebracht en de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen door het gerechtshof strafbaar werden gesteld. In de wet omvatte het woord ‘ras’ ook nationale of etnische afstamming en bovendien viel indirecte discriminatie voortaan ook onder de anti-discriminatiebepaling, aldus was de uitspraak.

---

⁷⁰ ‘PvdA: „Ballast Nedam geeft niet-Joodverklaringen af”’, *De Telegraaf* (08 januari 1982) T3.

⁷¹ ‘Weer vrijspraak na niet-Joodverklaring’, *De Telegraaf* (9 april 1983) T7.

⁷² Tom Hendriks, ‘Amsterdams hof veroordeelt bedrijf: Afgeven van niet-Joodverklaring is discriminatie’, *De Telegraaf* (15 maart 1985) T7.

Conclusie

In dit werkstuk zijn de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen die gedurende de jaren zeventig en begin jaren tachtig uitgegeven werden nader onderzocht. Ook het maatschappelijke en politieke debat en de uitkomst en uitwerkingen hiervan zijn meegenomen in het onderzoek. De centrale vraag is: *in hoeverre geldt de kwestie van de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen die eind jaren zeventig en begin jaren tachtig speelde, als aanleiding voor een verandering in de wetgeving tegenover discriminatie?*

Vooraf uit pragmatische en zakelijke overwegingen werden de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen oogluikend toegestaan gedurende de jaren zeventig. Deze verklaringen waren onderdeel van de Arabische boycot op Israël en Nederlandse bedrijven dienden op deze manier te bewijzen dat zij geen banden hadden met Israël of met personen van Joodse afkomst. ‘Joods zijn’ en ‘Israëliisch zijn’ liepen hier door elkaar heen. Dat de boycotverklaringen discriminerend van aard waren en een passief antisemitisme toonden, was voor de overheid niet direct reden om in te grijpen. Pas in 1978 kwam een discussie op gang door de publicatie van het *Zwartboek*. Er werd een bijzondere commissie aangesteld en in hun rapport werd vrijwel alles bevestigd wat in het *Zwartboek* stond vermeld. Zowel vanuit de Tweede Kamer als vanuit de maatschappij klonken kritische geluiden en werd er bij de regering op aangedrongen om maatregelen te nemen. De directe uitkomst van de kwestie van de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen was het aanpassen van artikel 429^{quater}.

Volgens Leijten geeft het strafbaar stellen van discriminatie een belangrijk signaal, met als doel om op lange termijn een mentaliteitsverandering teweeg te brengen waarbinnen geen plek is voor discriminatie. Hoewel het moeilijk is om wat te zeggen over een mentaliteitsverandering, kan er naar aanleiding van de bevindingen in dit werkstuk wel wat gezegd worden over de eventuele veranderingen in de houding ten opzichte van discriminatie en de manier van denken erover. De discussie die plaats vond over de herformulering van het artikel, laat een verruiming in het denken over discriminatie zien. De antidiscriminatiewetbepaling was gebaseerd op bestrijding van rassendiscriminatie, maar in de discussie kwam nu ook naar voren dat discriminatie

op basis van religie, geslacht of seksuele geaardheid expliciet strafbaar gesteld moest worden. Bovendien moest indirecte discriminatie in de werksfeer aangepakt worden.

De uitwerkingen van de wetswijziging waren echter niet direct merkbaar, doordat bedrijven manieren vonden om de maatregelen te omzeilen. Ook het gerechtshof hielp hier niet aan mee. Pas in 1985 werd door het hof erkend dat indirecte discriminatie inmiddels ook strafbaar was en dat 'ras' ook nationale of etnische afstamming omvatte. Deze uitspraak betekende niet dat er definitief een einde kwam aan de boycotpraktijken. Zoals uit het voorbeeld van de voetballer Dan Mori blijkt, worden anti-Israëlverklaringen nog steeds uitgegeven en worden neutrale landen zodoende nog steeds in het conflict tussen de Arabische landen en Israël meegetrokken.

Het blijft ingewikkeld om te bepalen wat er binnen de grenzen van discriminatie valt. Waar ligt bijvoorbeeld de grens tussen het uiten van kritiek en discriminatie? Welke gronden zijn onrechtvaardig om iemand op te veroordelen en horen dus strafbaar te zijn? Zijn sommige persoonskenmerken, zoals ras en religie, niet eigenlijk onlosmakelijk met elkaar verbonden? Het discours hierover blijft veranderen, doordat gebeurtenissen, zoals de kwestie die in dit werkstuk beschreven is, hier invloed op uitoefenen. Antisemitisme is een vergelijkbaar complex begrip. Er ligt een onduidelijke grens tussen anti-Israëlisme, antizionisme en antisemitisme, net zoals tussen Israëliër, zionist en Jood. Daarnaast lijkt er onderscheid te bestaan tussen een actief en passief antisemitisme. De kwestie van de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen toont het passieve antisemitisme in de Nederlandse maatschappij van de jaren zeventig. Ook toont het dat de naoorlogse generatie Nederlandse Joden voor zichzelf op kwamen. Dit werkstuk draagt zodoende ook bij aan het discours omtrent de emancipatie van de naoorlogse Nederlandse Joden.

De kwestie van de niet-Joodverklaringen en anti-Israëlverklaringen laat zien dat het belangrijk is om te blijven waken en een kritische geest te behouden, zodat het onderscheid maken, het uitsluiten en achterstellen van individuen of groeperingen geen wortel kan schieten in de maatschappij.

Bronnenlijst

Naftaniel, R.M. 'De Arabische boycot en Nederland' uit: *Zwartboek* Publicatie No. 12, CIDI (februari 1978).

Nederlands Wetboek van Strafrecht, artikel 90*quater*.

Nederlands Wetboek van Strafrecht, 1934, artikel 137c en d.

Nederlands Wetboek van Strafrecht, 1981, artikel 429*quater*.

Kamerstukken:

Waarbij ik de volgende site heb geraadpleegd: <http://www.statengeneraaldigitaal.nl>

Handelingen der Staten Generaal, Kamerstuk Tweede Kamer 1967-1968,
Kamerstuknr. 9724, nr.1.

Handelingen der Staten Generaal Aanhangsel 1976/1977, nr. 45, 85.

Handelingen der Staten Generaal Aanhangsel 1977/1978, nr. 286 Herdruk,
601.

Handelingen der Staten Generaal, Aanhangsel 1977-1978, nr. 770, 1555-1556.

Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, Zitting 1978-1979,
Aanhangsel 1769.

Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, Zitting 1978-1979, 14 986,
nrs. 3-4.

Handelingen der Staten Generaal, 11de Vergadering, Tweede Kamer 24
oktober 1979, 'Arabische Boycot en Nederland', 491-525.

Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, Zitting 1979-1980,
Kamerstuknr. 16 115, nr. 1.

Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, Zitting 1980-1981, 14 986,
nr. 19.

Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, Zitting 1980-1981, 16 115,
nr. 8.

Handelingen der Staten Generaal, 61^e Vergadering, Tweede Kamer 12 maart
1981, 'Wijziging van artikel 429quater van het Wetboek van Strafrecht',
3929-3936.

Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, 1987-1988, 20239, nrs. 1-2.

Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer 1989-1990, Kamerstuknr.
20239, nr. 19.

Krantenartikelen:

Misérus, M. 'Hoofdsponsor eist excuses van Vitesse om Dan Mori', *De
Volkskrant* (10 januari 2014)
<[http://www.volkskrant.nl/vk/nl/10788/Eredivisie/article/detail/3574756/2014/
01/10/Hoofdsponsor-eist-excuses-van-Vitesse-om-Dan-Mori.dhtml](http://www.volkskrant.nl/vk/nl/10788/Eredivisie/article/detail/3574756/2014/01/10/Hoofdsponsor-eist-excuses-van-Vitesse-om-Dan-Mori.dhtml)>
[geraadpleegd op 23-06-14].

De Volkskrant, 'Philips gaf in Dubai anti-Israël verklaring af', (9 januari 1998)
[http://www.volkskrant.nl/economie/philips-gaf-in-dubai-anti-israel-verklaring-
af~a483656/](http://www.volkskrant.nl/economie/philips-gaf-in-dubai-anti-israel-verklaring-af~a483656/) [geraadpleegd op 15-01-15].

Waarbij ik de volgende site heb geraadpleegd voor onderstaande krantenartikelen:
<http://kranten.delpher.nl/>

Hendriks, T., 'Amsterdams hof veroordeelt bedrijf: Afgeven van niet-
Joodverklaring is discriminatie', *De Telegraaf* (15 maart 1985) T7.

Hijmans, M.J., 'Joden in Nederland nog steeds slachtoffer van discriminatie',
het Vrije Volk: democratisch-socialistisch dagblad (24 februari 1979) 7.

Loon, H.F. van 'Vele Joodse Nederlanders bespeuren antisemitisme', *De Telegraaf* (15 september 1979) T25.

De Telegraaf, 'Werkgevers over Arabische Boycot' (23 augustus 1979) T6.

De Telegraaf, 'PvdA: „Ballast Nedam geeft niet-Joodverklaringen af”', (08 januari 1982) T3.

De Telegraaf, 'Weer vrijspraak na niet-Joodverklaring', (9 april 1983) T7.

De Telegraaf, 'Amsterdams hof veroordeelt bedrijf: Afgeven van niet-Joodverklaring is discriminatie', 15 maart 1985.

De Tijd: dagblad voor Nederland, 'Sympathie voor Israël gedaald', (8 januari 1974) 6.

De Waarheid, 'Onderdanige ondernemers', (2 juli 1979) 3.

De Waarheid, 'Oppositie: strafbaarstelling zonder meer', (13 februari 1981) 3.

De Waarheid, 'Wetsontwerp in de maak: Bedrijven verplicht om boycotdreiging te melden', (23 december 1981) 4.

Het Vrije Volk: democratisch-socialistisch dagblad, 'Godsdienst hoort niet op persoonskaart', (5 september 1979) 9.

Literatuurlijst

Agsteribbe, A.J., 'Antisemitisme, Antizionisme' uit: *Brochure Centrum voor Informatie en Documentatie Israel* No. 11 (1977).

Blaut, J.M., 'The Theory of Cultural Racism' in: *A Radical Journal of Geography* Vol. 23 (1992) 289-299.

Brasz, F.C., 'After the Shoah: Continuity and change in the postwar Jewish community of the Netherlands' in: *Jewish History* Vol. 15 (2001) 149-168.

Brasz, F.C., 'Na de Tweede Wereldoorlog: van kerkgenootschap naar culturele minderheid' in: J.C.H. Blom, e.a., *Geschiedenis van de Joden in Nederland* (Amsterdam 1995) 351-439.

Bregstein, P., *Antisemitisme in zijn hedendaagse variaties* (2007).

Feiler, G., *From Boycott to Economic Cooperation: The Political Economy of the Arab Boycot of Israel* (Routledge 1998).

Finkelstein, N., *Beyond Chutzpah: On the Misuse of Anti-Semitism and the Abuse of History* (University of California Press 2005).

Gans, E., *De kleine verschillen die het leven uitmaken. Een historische studie naar joods sociaal-democraten en socialistisch-zionisten in Nederland* (Amsterdam 1999).

E. Gans, 'Over Gaskamers, Joodse Nazi's en neuzen', in: P. R. Rodrigues & J. van Donselaar (eds.), *Monitor Racisme & Extremisme. Negende rapportage* (Amsterdam 2010) 129-152.

Gerstenfeld, M., 'Anti-Israelism and Anti-Semitism: Common Characteristics and Motifs', *Jewish Political Studies Review* 19:1-2 (2007).), te raadplegen op: <http://jcpa.org/article/anti-israelism-and-anti-semitism-common-characteristics-and-motifs/>

- Halpern, B., 'What is Antisemitism?' uit: *Modern Judaism* Vol. 1 No. 3 (1981).
- Hondius, D., *Terugkeer. Antisemitisme rond de bevrijding* (Den Haag 1990).
- Klug, B., 'The Myth of the New Anti-Semitism' in: *The Nation* Februari 2 (2004), te raadplegen op: <http://www.thenation.com/article/myth-new-anti-semitism?page=0,0>
- Laqueur, W., *The Changing face of Antisemitism* (Oxford University Press 2006).
- Leijten, J., 'Antisemitisme. Langs de grenzen van het recht' in: D. van Arkel e.a. (red.), *Wat is antisemitisme? Een Benadering Vanuit Vier Disciplines* (Kampen 1991) 28- 47.
- Modood, T., "'Difference", Cultural-Racism and Anti-Racism' in: P. Werbner & T. Modood (eds), *Debating Cultural Hybridity: Identities and the Politics of Anti-Racism* (London Zed Books 1997) 154-172.
- Nieuwenhuis, A., 'Vrijheid van meningsuiting en strafrecht in het derde millenium' in: *Mediaforum* nr. 4 (2006) 93-100.
- Rosier, T.E. *Vrijheid van Meningsuiting en Discriminatie in Nederland en Amerika*, Academisch Proefschrift (Amsterdam 1997).
- Scheepers, P.L.H.; Hagendoorn A.J.M., 'Vooroordelen van Nederlanders tegenover Joden' in: D. van Arkel e.a. (red.), *Wat is antisemitisme? Een Benadering Vanuit Vier Disciplines* (Kampen 1991) 8-27.
- Stokkum, van, B., e.a., *Godslastering, discriminerende uitingen wegens godsdienst en haatuitingen* (Nijmegen 2006).
- Swaan, A. de, 'Anti-Israëlische enthousiasmes en de tragedie van een blind proces' in: *De Gids* 168 (mei 2005) blz. 349-367.